

XÉNESE DOS ESTUDOS DE PEDAGOXÍA UNIVERSITARIOS EN ESPAÑA¹

Julio Ruiz Berrio
Universidad Complutense de Madrid

O 30 de abril de 1904 fixo cen anos exactamente que se creou no Doutoramento da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid unha Cátedra de Pedagogía Superior, en principio con destino aos aspirantes ao título de Doutor en Filosofía². Con tal acto deu comezo a presenza dos Estudos de Pedagogía na Universidade española, pois era a primeira vez que se impartía a *Pedagogía* como materia de ensino a ese nivel. Considero, pois, que a transcendencia deste acontecemento xustifica de sobra a dedicación dunhas cantas páxinas á xénese de tales estudos universitarios de Pedagogía en España, así como á súa primeira consolidación, nun intento por recuperar a memoria histórica das nosas Facultades, para poder comprender mellor o presente e poder valorar con criterios axeitados os avances ou retrocesos que conseguimos un século despois. Ben, iso sen contar co

interese que debe ter para a motivación e situación dos nosos alumnos, que, ao igual que xa se fai con alumnos de Bacharelato aos que se lles presenta a historia do seu centro respectivo para que lle atopen sentido ao seu traballo e porvir, lles viría bastante ben coñecer o pasado do seu centro e dos seus estudos para lles proporcionar raíces universitarias e datos para afinar o seu sentido crítico.

O primeiro catedrático desa Pedagogía Superior en España foi Manuel Bartolomé Cossío, nomeado tamén polo Decreto xa mencionado, que, ademais de ser catedrático de universidade con anterioridade, tiña unha longa experiencia tanto na teoría como na práctica pedagóxica, pois impartira clase nos tres niveis clásicos do ensino, era o puntal pedagóxico dunha institución que estaba a revolucionar os métodos, os contidos e o mesmo concepto de infancia –a Institución Libre

1 Traballo conmemorativo do centenario dos estudos universitarios de Pedagogía en España.

2 Co seu enfoque centralista da política educativa, o liberalismo converteu a Universidade de Madrid en universidade central, e ata os anos finais da ditadura de Primo de Rivera todo licenciado que desexase doutorarse en España tiña que seguir os correspondentes estudos e investigacións na Universidade de Madrid. Razón pola cal a repercusión do establecemento desta Cátedra de Pedagogía Superior tivo alcance nacional sen esaxeración de ningún tipo.

de Ensinanza— e, especialmente, era o director, dende máis de vinte anos antes, dun Centro precursor das investigacións pedagóxicas como o era o Museo Pedagóxico Nacional³. E Cossío foi o que impartiu a cátedra centenaria que dicimos ata o momento da súa xubilación, en 1929.

Agora ben, hai que lembrar que en 1909 se ampliara a docencia parauniversitaria da pedagogía coa apertura da “Escola Superior do Maxisterio”, na que se explicaron xa diversas materias pedagóxicas, como é o caso da Pedagogía fundamental, a Historia da Pedagogía, a Paidoloxía ou a Organización escolar, a cargo de profesores especializados nestas. Tratouse dun salto cualitativo para o cultivo e a docencia da Pedagogía.

De acordo coas directrices do primeiro bienio da Segunda República no que a política educativa se refire, antes de cumprirse un ano da súa instauración, decidiu-se unha reorganización deses estudos pedagóxicos da Escola Superior, creándose por Decreto de xaneiro de 1932 a *Sección de Pedagogía* na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid. Polo artigo 13 da devandita norma legal suprimíronse á vez a Cátedra de “Pedagogía Superior” e a “Escola de Estudos Superiores do Maxisterio”. Un ano máis tarde, en 1933, abríronse tamén estudos pedagóxicos universitarios en Cataluña, mediante a

creación doutra Sección de Pedagogía na Facultade de Filosofía e Pedagogía na Universidade de Barcelona. A Guerra Civil impuxo un punto e á parte, que constituíu o final da primeira etapa dos estudos de Pedagogía na universidade. Despois de 1939 volveuse organizar outra Sección de Pedagogía, nunha Segunda Era, cun desenvolvemento continuado que chegou ata os nosos días. Pero, vaíamos por partes.

OS ANTECEDENTES

Despois de investigacións como a de Jacques Gandouly⁴ sobre a historia da Pedagogía en Alemaña dende 1800 ata 1945, por exemplo, estamos en condicións de afirmar que os comezos do desenvolvemento da ciencia da educación en España coinciden de modo máis ou menos similares cos da súa marcha en Europa en xeral, o que fai referencia á conxuntura intersecular entre o XVIII e o XIX. No noso caso e nese empeño poderíamos citar no plano teórico o “*Reglamento de escolas de primeiras letras*” elaborado pola Real Academia de Primeira Educación⁵ en 1797 ou o *Tratado teórico-práctico de la enseñanza* de Jovellanos, que o grande ilustrado presentou ao concurso aberto pola Real Sociedade Económica de Amigos do País de Mallorca en 1802. Deles só unha cita, do Regulamento, para lembrar que ao comezo do seu artigo 14 se le:

3 García Dujo, A. (1985): *Museo Pedagógico Nacional (1882-1941). Teoría educativa y desarrollo histórico*. Salamanca, ICE da Universidade de Salamanca.

4 Gandouly, J. (1997): *Pédagogie et enseignement en Allemagne de 1800 a 1945*. Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, pp. 9-57.

5 Sobre a Academia de Primeira Educación e o seu contexto pode consultarse: Ruiz Berrio, J. (1999): “La Academia de maestros de San Isidro, una agencia ilustrada de reforma pedagógica”. *Bordón* 51 (2) 177-185.

“Como la *Ciencia de la educación* debe aprenderse con fundamento y solidez por los que hayan de darla a los niños en las escuelas públicas, establecerá la Academia en Madrid una cátedra, a la cual deberán asistir los...”⁶

E no terreo práctico pódense mencionar ao caso, por exemplo, os ensaios do método pestalozziano⁷, do Movemento de Santo Ildefonso⁸ e do Ensino Mutuo⁹. Pero hai que recoñecer que a figura pedagóxica por excelencia na primeira parte do século XIX foi Pablo Montesino, fundador e director da primeira escola normal, inspirador do *Reglamento de escuelas de primeras letras* de 1838, cofundador das primeiras Escolas de Párvulos en España e autor de varios artigos e ensaios pedagóxicos, así como do primeiro tratado sistemático de pedagogía en español, o *Manual para los maestros de escuelas de párvulos* (1840)¹⁰, e do *Curso de educación*¹¹ que impartía na Escola Normal de Madrid, na rúa San Ber-

nardo, onde agora está asentado o Instituto de Bacharelato “Lope de Vega” e onde Cossío deu as súas clases da cátedra.

Aínda que Montesino tivo discípulos destacados¹², hai que recoñecer que, durante o resto do século XIX, a presenza da Pedagogía na España oficial limitouse a unha materia que normalmente foi denominada “Principios de educación e métodos de ensino”. A esa situación colaboraron varios factores, entre os que non son os menos importantes a falta de sensibilidade na esfera política e nos ambientes intelectuais polas cuestións educativas, as sospeitas infundadas, primeiro, e a campaña xornalística posterior de desprestixio das escolas normais, a redución do seu número xa en 1849, e a súa supresión total o 2 de xuño de 1868 cando a reacción inquisitorial e escurantista ocupou o Ministerio de Fomento; e, en parte como consecuencia deses condicionantes, a baixa calidade

6 Luzuriaga, L. (1916): *Documentos para la historia escolar de España*. Madrid, Xunta para Ampliación de Estudos e Investigacións Científicas/ Centro de Estudios Históricos, pp. 281.

7 Poden verse ao respecto estes traballos:

Ruiz Berrio, J; Martínez Navarro, A; García Fraile, J. A; Rabazas, T. (eds.) (1997): *La recepción de la pedagogía pestalozziana en las sociedades latinas*. Madrid, Endymión.

Viñao Frago, A. (2003): “Godoy y la educación en la España de su tiempo. El Instituto Pestalozziano”. En Melón, M.A.; A Parra, E.; Tomás (eds.), *Manuel Godoy y su tiempo*. Badajoz, E.R.E., t. II, pp. 85-110.

8 Ruiz Berrio, J. (1984): “Enseignement primaire et lles Lumières en Espagne. Le mouvement reformiste de S. Ildefonso ». *Informationen Zur Erziehungs-und Bildungshistorischen Forschung*, 23, 39-50.

9 Ruiz Berrio, J. (1970): *Política escolar de España en el siglo XIX(1808-1833)*. Madrid, Instituto de Pedagogía do CSIC, pp. 182-183.

10 Montesino, P. (1992): *Manual para los maestros de escuelas de párvulos*. Con introdución crítica de Julio Ruiz Berrio. Madrid, CEPE.

11 Este curso foi publicado en 1988, cun estudo preliminar, polo profesor Martínez Navarro. Cfr. Montesino, P. (1988): *Curso de educación. Métodos de enseñanza y pedagogía*. Madrid, Ministerio de Educación e Ciencia.

12 Ruiz Berrio, J. (1979): “Antecedentes históricos de las actuales secciones de Pedagogía”. En Escolano, A. (comp.), *Los estudios de ciencias de la educación. Currículo y profesiones*, Salamanca, ICE da universidade, pp. 221-242.

pedagóxica de moitos deses centros de formación de mestres.

Non obstante, a iniciativa privada, especialmente a partir da fundación da Institución Libre de Ensinanza, empezou a lle conceder á educación dos españois a transcendencia que realmente debía ter, e iso impulsou, consecuentemente, a promoción da Pedagogía. No curso académico 1880-81 esa Institución organizou xa un “curso normal teórico-práctico, con aplicación ao primeiro e ao segundo ensino”, confiándollo ao profesor Manuel B. Cossío, que, pouco a pouco, foi contando con varios oñtes. Ademais, a crecente influencia que ía tendo a Institución nalgúns gobernos liberais logrou que, en 1882, se crease un “Museo de Instrución Primaria”. Nome que foi cambiado, mediante a Lei de presupostos de 1894, polo de Museo Pedagóxico Nacional; facéndose non por unha cuestión banal, senón para reflectir fielmente os obxectivos e funcións que o devandito museo tiña e levaba a cabo, e que consistían en proporcionar formación pedagóxica actualizada para todos os docentes de España, sen exclusión nin distinción de niveis. Creo que a mellor idea que se pode dar deste museo é que foi realmente un *centro de perfeccionamento en exercicio* para todos os mestres e profesores do sistema educativo durante moitos anos, exactamente ata que foi suprimido polas autoridades do novo réxime franquista, en 1939, cando ocupaba algunhas

dependencias do que en diante foi a Escola Superior do Exército.

Agora ben, os cursos que se impartían neste, a extraordinaria base bibliográfica e documental sobre educación que reuniu, a colección de mobiliario escolar e de recursos didácticos modernos que mostraba e estudaba, o contacto continuo coas correntes pedagóxicas da época, etc., permiten consideralo tamén como a primeira institución dedicada ao cultivo sistemático da Pedagogía no noso país, encargándose de difundir as novas teorías pedagóxicas, os novos métodos de ensino, as últimas creacións de mobiliario e de recursos didácticos, elaborando á vez varios informes científicos solicitados por distintas autoridades, e dando con frecuencia cursos pedagóxicos.

Convencidos de que o mestre ou o profesor son a clave de calquera actividade educativa e das reformas escolares, os institucionistas reclamaron insistentemente a necesidade dunha formación específica para o ensino a calquera nivel. Coñecida é a interrogación retórica de Francisco Giner de los Ríos¹³ xa en 1884: “¿Cuántos catedráticos dan muestra de sospechar que la Pedagogía tiene algo que ver con ellos?”¹⁴. O seu coñecemento da revitalización da Pedagogía en Europa no último cuarto de século, así como da competencia entre os enfoques positivista, idealista e sociocultural desta, poñíalles de relevo os baleiros que ao respecto se apreciaban en

13 Ruiz Berrio, J. (1995): “Penseurs de l'éducation: Francisco Giner de los Ríos (1839-1915) ». *Perspectives*, (UNESCO) vol. XXIII, 3-4, 87-88, pp. 557-572. [En español, pp. 575-590].

14 Giner de los Ríos, F. (1925): *Educación y enseñanza*. En *Obras Completas*, tomo XII, Madrid, La Lectura, pp. 81.

España. E, cando entre 1880 e 1882, Francia puxo en marcha as dúas Escolas Normais Superiores de Fontenay aux Roses e de Saint Cloud, o que consideraban como necesario transformouse nun postulado nacional de urxente cumprimento, acentuado coa creación do primeiro curso universitario de Pedagogía en París en 1883, como ben estudou Jacqueline Gatherin na súa recente obra sobre *A ciencia da Educación en Francia*¹⁵, así como de nove cátedras francesas máis, noutras tantas facultades de letras, antes de cambiar de século. Todo iso sen esquecer outros cursos de pedagogía en universidades europeas e americanas da época.

Así que non nos debe estrañar que en 1892 Giner manifestase que era fundamental non só “la creación de cátedras de Pedagogía en las Universidades”, senón tamén a fundación dunha escola normal para o profesorado de ensino secundario na Sección de Doutoramento das Facultades de Filosofía e Letras. E mentres que se facían esperar esas creacións, logrouse que o Ateneo de Madrid organizase, a partir de 1897, un *Curso de Pedagogía*, que foi impartido, con grande éxito, por Manuel B. Cossío. Pero aproveitouse calquera tribuna pública para seguir reivindicando a apertura de Cátedras, Seminarios ou Centros de Pedagogía, como na Asemblea Nacional de Produtores, reunida en Zaragoza en 1899, onde

o marqués de Palomares leu unhas bases xerais para a reforma da educación nacional elaboradas por Cossío, e nelas, nas reformas especiais que se postulan para a *ensino superior*, na quinta, pídese literalmente a

“creación de la enseñanza de la Pedagogía en las universidades para los alumnos que se dedican al profesorado...”¹⁶.

Esta sucesión *in crescendo* de peticións de centros de formación pedagóxica cara a finais do século XIX foi acompañada por un crecemento en cantidade, pero sobre todo en calidade, de manuais de pedagogía. Como di a profesora Rabazas, que procedeu en datas recentes a unha análise sistemática e pormenorizada dos manuais de pedagogía para as Escolas Normais ao longo do século XIX, nos quince anos últimos da Restauración, e independentemente da torpe e cambiante política dos seus gobernos con respecto á formación dos mestres, “sólo al final del siglo diecinueve se produce una transformación de la Pedagogía normalista: las diferentes partes en que se estructuraba a mitad de siglo adquieren ahora la consistencia de un *corpus* de saberes pedagógicos, gracias a la introducción de las ciencias positivas, aportando un mayor nivel de preparación en la formación del profesor. En definitiva, el último cuarto de siglo se convirtió en la antesala de la especialización que alcanzaran estos estudios a comienzos del siglo XX”¹⁷.

15 Impartido dende ese momento por Henri Marion. Véase Gautherin, J. (2002): *Une discipline pour a République. A Science de l'éducation en France (1882-1914)*. Préface de Viviane Isambert-Jamati. Bern, Berlin, etc.: Peter Lang, pp. 18 e ss.

16 Cossío, M.B. (1929): *De su Jornada. Fragmentos*. Madrid, Imprenta de Blass, S.A., pp. 242.

17 Rabazas Romero, T. (2001): *Los manuales de Pedagogía y la formación del profesorado en las Escuelas Normales de España (1839-1901)*. Madrid, UNED/ Proxecto MANES, pp. 284.

Mentres tanto, a situación do ensino primario e medio públicos en España deixaba bastante que desexar, pois nin se recuperaba o atraso secular que nesa orde tamén tiñamos, nin se era capaz de progresar ao mesmo ritmo que noutras nacións como Alemaña, Francia, Inglaterra, etc. Diso, como vostedes saben, coñecemos bastantes datos a través das reiteradas e choronas denuncias dos rexeracionistas. E como as voces de Lucas Mallada¹⁸, Macías Picavea¹⁹, Giner de los Ríos son bastante coñecidas, esta vez achegarei o testemuño dun autor menos coñecido, aínda que non por iso menos importante. Refírome ao deputado por Álava e catedrático de bacharelato Ricardo Becerro de Bengoa, que cando expiraba o século, no mesmo ano 1899, finalizaba unha obra que ten unha clara finalidade reformadora no ámbito nacional mais coa peculiaridade de achegar información internacional. Refírome a *La enseñanza en el siglo XX*, auténtica obra de Educación Comparada (sobre a que estou a traballar nestes momentos) na que se dá noticia das institucións educativas de vangarda en Alemaña, Estados Unidos, Francia e Inglaterra (nada menos que os colexios de Abbots-holme, Bedales, Roches, Hartz ou Eton), e tamén das que destacaban con esa categoría en España. Para, a continuación, clamar contra a pobreza intelectual e moral do noso pobo e denunciar que:

“nuestra patria tenga sobre sí el borrón de que haya en una población de diez y ocho [sic] millones de habitantes diez que no saben leer. Verdad es que desde 1845, en un periodo de cincuenta años, se ha duplicado el número de escuelas públicas, elevándose desde 12.000 a 25.000; pero así y todo resulta un 67 por 100 de individuos que no saben leer”²⁰.

A CÁTEDRA DE PEDAGOXÍA SUPERIOR

Co despegue industrial que se iniciou no *fin de siècle* español abriuse por parte dos gobernos e das forzas vivas unha etapa de atención ao ensino, e lexisláronse varias reformas que, aínda que tímidas, supuxeron un cambio estratéxico na consideración dos problemas educativos. Dende a creación dun Ministerio de Instrución Pública e Belas Artes en 1900 ata a renovación do currículo nas ensinanzas primaria e secundaria, pasando pola asunción por parte do Estado dos soldos dos mestres, tomáronse nas dúas primeiras décadas do novo século unha serie de medidas administrativas, económicas e pedagóxicas que facilitaron e esixiron a institucionalización da formación pedagóxica do profesorado. Estabamos así ante un proceso semellante, en liñas xerais, ao doutros países europeos, coa única diferenza dun claro atraso, duns vinte ou vinte e cinco anos aproximadamente .

Nese contexto e coa existencia dunha persoa tan preparada pedagóxica e cultu-

18 Mallada, L. (1998): *La futura revolución española y otros escritos regeneracionistas*. Introd. de F. J. Ayala e S. L. Driever. Madrid, Biblioteca Nueva.

19 Macías Picabea, R. (1997): *El problema nacional*. Introducción de Andrés de Blas. Madrid, Biblioteca Nueva/Colección ‘Cien años despues’.

20 Becerro de Bengoa, R. (1900): *La enseñanza en el siglo XX*. Madrid, Edmundo Capdeville, pp. 116-117.

ralmente como Manuel Bartolomé Cossío, é doado de entender que, en 1901, polo Decreto do 1 de febreiro, se crease un “Curso de Pedagogía Xeral” no Museo Pedagóxico Nacional, á vez que se dispoñía que, no prazo dos cinco anos seguintes, debía fundarse unha Cátedra de Pedagogía na Universidade. De acordo con esa determinación, pola Real Orde do 30 de abril de 1904 (*Gaceta de Madrid* do 8 de maio) creouse a “Cátedra de Pedagogía Superior” do “Doutoramento da Sección de Estudos Filosóficos da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade Central”. Era unha cátedra creada con dúas finalidades²¹ moi concretas, como se expresa na lexislación correspondente: por un lado, para o cultivo da ciencia da educación e, por outra, para a preparación profesional do maxisterio e do profesorado²².

Para cubrila nomeouse, mediante a mesma Orde citada, a Manuel Bartolomé Cossío como catedrático tras recibir dous informes favorables para iso, un emitido pola Real Academia de Ciencias Morais e Políticas o 9 de marzo do devandito ano, e

outro polo Consello de Instrución Pública, emitido en sesión plenaria do 7 de abril. Paga a pena recordar a razón principal que esgrime a douta Academia para tal nomeamento, e é que estima que:

“la vocación, el saber y la aptitud práctica que el Sr. Cossío ha demostrado al frente del Museo Pedagógico Nacional en las múltiples funciones que ejerce este Centro son garantías del acierto con que desempeñaría la Cátedra que ahora se crea en la Universidad Central, imprimiéndola desde el primer momento el carácter que debe tener, de ser el medio de difusión de cultura y experiencias pedagógicas en todos los grados de la enseñanza”.

Pois ben, como dicía ao principio, Cossío desempeñou a Cátedra ininterrompidamente ata febreiro de 1929, cando se xubilou. Do programa que tiña para alumnos non oficiais –e que podemos consultar de modo íntegro nunha publicación de hai dez anos–, como da estrutura dos cursos presenciais²³ non vou facer consideracións aquí, posto que contamos con varios informes e traballos sobre o particular, como os de Joaquín Xirau²⁴, J.

21 Na real orde dirixida aos presidentes do Real Consello de Instrución Pública e da Real Academia de Ciencias Morais e Políticas o 5 de febreiro de 1904 dise literalmente:

“La creación de la clase de Pedagogía en la Sección de Filosofía del Doctorado de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad Central, debe obedecer a dos capitales propósitos: 1º, El cultivo de la Ciencia de la educación, como una entre las demás disciplinas filosóficas. 2º, La cultura profesional del Magisterio en aquel grado de enseñanza”. *Gaceta de Madrid*, ano CCXLIII, num. 129, T. II, pp. 529.

22 José Castillejo, como secretario do Padroado da Xunta de Ampliación de Estudos e Investigacións Científicas, facía asistir os profesores aspirantes a cubrir prazas no instituto-escola ao curso de pedagogía superior.

23 Creo conveniente recordar un testemuño publicado do seu autor, o que aparece na súa obra *La enseñanza primaria en España* (1915, Madrid: Museo Pedagóxico Nacional), p. 211, sobre a dinámica do curso, e é cando informa de que esa disciplina a dá tres días por semana: “uno se ha dedicado al estudio de pedagogía general; otro, a la educación griega, y el tercero a Rousseau”.

24 Xirau, J. (1935): “Ideas fundamentales d ‘unha pedagogía”. *Revista de Psicología i Pedagogía* III 3 313-329. Xirau, J. (1945): *Manuel B. Cossío y la educación en España*. México, El Colegio de México.

Gaos e A. Moxó²⁵, V. Juan Borroy²⁶, J. Roura Parella²⁷, J. Sanz, ou P. Sosa, así como os de Eugenio Otero Urtaza, especialista en Cossío, que acaba de publicar no último número da *Revista de Educación* do Ministerio de Educación, Cultura e Deporte un informe completo sobre esta cátedra²⁸. Limitareime a recordar que, para Cossío, a formación pedagóxica comprendía a teoría e a práctica, e para solucionar esta última dispúxose en 1916 (R. O. do 11 de abril) que os alumnos da cátedra poderían facer as súas prácticas nun establecemento de ensino de calidade extraordinaria, o Grupo Escolar Cervantes, dirixido por un dos mellores mestres do Madrid da época, Ángel Llorca, e concibido como centro piloto. Á súa vez, as leccións da cátedra foron recomendadas dende 1918 aos futuros profesores de secundaria que se formaban no Instituto-Escola.

Malia que recoñezo que podo con iso cargar de nomes estas páxinas, para que se poida apreciar o índice de repercusión que tivo Cossío na Cátedra mencionarei algúns nomes famosos (na cultura, en xeral, ou na cultura pedagóxica, en particular), que asistiron ás súas clases como alumnos. Entre os máis distinguidos eu citaríaa os filósofos Xavier Zubiri, José Gaos e J. Carreiras Artau; os docentes de Psicoloxía Lucio Gil Gagoaga ou Pedro Font e Puig; os poetas Antonio Machado e Gerardo Diego; os profesores de Pedagogía

Lorenzo Luzuriaga, Joaquín Xirau, Roura Parella ou Domingo Barnés, ou, finalmente, personaxes da cultura tan coñecidos como Tomás Navarro Tomás, José Castillejo, o psicólogo Gonzalo Rodríguez Lafora ou o debuxante Salvador Bartolozzi.

Soamente unha cousa máis. Dun pedagogo especialmente sensible ao valor do mestre na educación, como o foi Cossío, pode estrañar que dese unha clase de *Pedagogía Superior*. A este respecto, paga a pena aclarar que era costume en Francia utilizar ese adxectivo para distinguir estes cursos, destinados ao cultivo da Pedagogía e á formación profesional dos profesores de Bacharelato, dos sinxelos que se impartían nas Normais de mestres, e que en España se atribuíu ese adxectivo tamén a outras materias impartidas na Universidade, como a de Psicoloxía Superior, por exemplo, por aqueles anos. E, por outra parte, recoller as aclaracións do mesmo Cossío ao respecto:

“También acerca del maestro conviene combatir un fetichismo. Consiste en creer, como cree la generalidad, que hay categorías en la función educadora; que hay una jerarquía docente que va aneja al cargo; que hay, en suma, varias Pedagogías, una superior y otra inferior, cuando no también otra intermedia.

25 Gaos, J. e Moxó, A. (1936): “La cátedra de Pedagogía”. *Escuelas de España* 278 98-126.

26 Juan Borroy, V. (1998): “Manuel Bartolomé Cossío y la cátedra de Pedagogía Superior del doctorado”. *Sarmiento*, 2, 69-92.

27 Roura Parella, J. (1965): “El pedagogo”. *Cuadernos americanos*, CXXXIX, 2, 73-88.

28 Otero Urtaza, E. (2003): “La irrupción de la pedagogía en la universidad española: Manuel Bartolomé Cossío en la cátedra de Pedagogía Superior”. *Revista de Educación* 332 249-263.

No voy a negar, como comprendéis, que existe semejante serie gradual en nuestro organismo administrativo y en el de todo el mundo; lo que niego rotundamente es el valor de aquel prejuicio que en la conciencia social hoy, históricamente, está arraigado, y de donde procede esa uniforme común organización del Cuerpo docente, a saber; que para la función del maestro de escuela, basta una formación pedagógica elemental o inferior; mientras que a la esfera universitaria corresponde, por necesidad, una Pedagogía superior, de orden más elevado. Notad bien que digo *formación pedagógica*, con lo que entiendo referirme puramente al elemento profesional, al que corresponde sólo y exclusivamente al maestro y al profesor, como órganos de la función pedagógica; no hablo, por tanto, de mera cantidad de saber ni de cultura. Y, en aquel respecto, quiero decir en el de educador, ¿qué más ni que otra cosa, en lo esencial, en lo permanente de su función, corresponde hacer al solemne catedrático de universidad, que no corresponda igualmente a la humilde maestra de párvulos? Pues qué, ¿cambian, por ventura, en algo que sea sustancial de uno a otro grado, ni el sujeto, ni el objeto, ni el fin de la educación, ni, por consiguiente, el valor y la trascendencia de la obra educadora? ¿No es el mismo hijo, todo él, de una vez, íntegramente -que no parte distinta, inferior o superior en cada caso- lo que confiamos, así a la universidad como a la escuela? ²⁹

A ESCOLA DE ESTUDOS SUPERIORES DO MAXISTERIO

Esta institución docente, de carácter parauniversitario, foi, como dixo no seu día unha ilustre alumna súa, María de Maeztu:

“una escuela para el profesorado normal, del tipo de la de Fontenay-aux-Roses; un centro de cultura *superior*³⁰ donde iban a formarse los profesores que a su vez formarían a los maestros de España”.

Nela formáronse profesores de Escuelas Normais, inspectores de ensino primario e rexentes das Escolas Prácticas Graduadas. Foi creada polo Real Decreto, do 3 de xuño de 1909, coa denominación de “Escuela Superior do Maxisterio”, e dous anos despois cambiouse ese nome polo de Escola de Estudos Superiores do Maxisterio, que proporcionaba unha idea máis acertada dos obxectivos que pretendía tal centro, e que non eran outros que a formación profesional –incluíndo a pedagóxica avanzada– dos formadores iniciais dos mestres, así como a dos seus formadores en exercicio (inspectores e directores de colexios). Ao longo dos seus vinte e tres anos de existencia alcanzou grandes éxitos, malia que, co paso do tempo, se lle foron acernando moitos dos atractivos que tivo nun principio³¹. E a mellor proba dos seus triunfos constituíea a extensa relación

29 Cossío, M. B. (1906): *El maestro, la escuela y el material de enseñanza*. Madrid, La Lectura, pp. 38-39.

30 O subliñado é meu, polo adxectivo que a caracteriza.

31 Molero Pintado, A.; Pozo Andrés, M. M. del (eds.) (1989): *Un precedente histórico en la formación universitaria del profesorado español: Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932)*. Alcalá de Henares, Departamento de Educación da Universidade de Alcalá de Henares.

de famosos que saíron das súas aulas, como Alejandro Casona, Rodolfo Llopis, Antonio Juan Onieva, Juana Ontañón, Juan Roura Parella, M^a Josefa Segovia, Xandri Pich, ou famosos investigadores en pedagogía como Pedro Rosselló ou Mercedes Rodrigo.

Pero o que nos importa neste momento de tal Escola, na narración dos primeiros pasos na incorporación dos estudos de Pedagogía á Universidade³², é que no seu Plan de Estudos, e dentro dos que eran comúns, acolleu as seguintes disciplinas pedagóxicas: Pedagogía fundamental, Pedagogía de anormais, Lexislación escolar comparada, Historia da Pedagogía, Hixiene escolar e Técnica da inspección. Era, pois, a primeira vez que todas elas se impartían á vez e no ámbito superior en España. E era a primeira vez que se diversificaban os estudos de Pedagogía en España no ámbito oficial, co que se promoveu o desenvolvemento de varios dos saberes que hoxe en día, en todo o mundo, comprenden as Ciencias da Educación. A selección do profesorado tamén foi esixente, recrutándose especialistas en cada unha desas materias, tanto no ámbito dos numerarios como dos colaboradores. Deses forma impartiron materias pedagóxicas Adolfo Álvarez Buylla, Rufino Blanco, Domingo Barnés, Anselmo González, Luis de Hoyos Sainz, Mercedes Sardá y Uribarri, Juan Zaragüeta e Luis de Zulueta. Polas súas clases, polas súas investigacións e polas publicacións de calidade que deixaron, cada un no seu campo respectivo, ¿pode alguén dúbida da

súa categoría universitaria?. Como a resposta é positiva, teremos que convir, pois, en que esta Escola foi un segundo paso importante na existencia de estudos de Pedagogía na Universidade, mentres que convivía, por certo, coa Cátedra de Pedagogía Superior.

A SECCIÓN DE PEDAGOXÍA

Se é verdade que se institucionalizara unha rigorosa formación pedagóxica para profesores de Normais, inspectores de ensino primario e directores de Graduadas, e que os aspirantes a docentes de Filosofía en institutos podían cursar no seu Doutoramento a “Pedagogía Superior”, para cumprir os ideais dos institucionistas, especialmente de Cossío, faltaba a organización que lles facilitase formación pedagóxica aos candidatos a profesores de Bacharelato en todas as áreas de coñecemento, á vez que se carecía dun sistema de comunicación entre as dúas institucións existentes e a carreira do maxisterio. Por iso, moitas persoas sensibles ao problema seguiron insistindo, e mesmo un pedagogo xa famoso por entón, Lorenzo Luzuriaga, logrou que nas bases do PSOE de 1918 se aprobase unha, a 36, na que se afirma que para formar profesionalmente o profesorado de todas as institucións do sistema educativo:

“se creará en las Universidades la *Facultad de Pedagogía*, que tendrá las instituciones escolares necesarias anejas para las prácticas del personal que aspire al Magisterio y profesorado”.

32 Ruiz Berrio, J. (1987): La larga marcha de la Pedagogía hacia la Universidad en España. En *José Castillejo y la política europeísta para la reforma educativa española*. Ciudad Real, Deputación, pp. 89-101.

Posteriormente, en 1921, un Real Decreto falou de que se poderían establecer ensinanzas de Pedagogía e Historia da Pedagogía en todas as Facultades de Filosofía e Letras, pero a falta de vontade decidida do Goberno para conseguilo levou a unha redacción tímida do articulado, deixándoo a mercé dos claustros universitarios, pero sen obriga ningunha.

Coa chegada da República e o seu interese pola escola e o maxisterio, cambiaron as tornas. Sendo ministro de Instrucción Pública Marcelino Domingo e Director Xeral de Primeiro Ensino Rodolfo Llopis, Catedrático de Pedagogía de Escolas Normais, decidiuse a creación dunha *Sección de Pedagogía* na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid. E uns meses máis tarde, sendo entón Ministro do ramo Fernando de los Ríos, gran xurista e intelectual vinculado á Institución Libre de Ensinanza, asinou a disposición correspondente, un Decreto do 27 de xaneiro de 1932. E para evitar calquera solapamento o mesmo Decreto suprimiu, artigo 13, tanto a Escola de Estudos Superiores do Maxisterio como a Cátedra de Pedagogía Superior. A nova Sección creábase :

“para el cultivo de las *ciencias de la educación* y el desarrollo de los estudios superiores pedagógicos, y para la *formación del profesorado de la segunda enseñanza* y Escuelas Normales, *Inspección* de Primera Enseñanza y *Directores* de grandes Escuelas graduadas”.

É dicir, establecéronse CATRO OBXECTIVOS CONCRETOS, en liña de continuidade coas metas anteriores da Cátedra de Pedagogía Superior e da Escola de Estudos Superiores do Maxisterio, e en consonancia coas aspiracións de modernización da escola e do ensino en España que tiñan tanto os gobernos do Primeiro Bienio da Segunda República como a maioría dos españois que depositaron a súa esperanza de redención moral e intelectual na nova política.

Para ingresar nos novos estudos había que ser bacharel ou mestre³³, e someterse a un exame de ingreso ou facer un curso preparatorio. E esixíanse tres anos mínimos de escolaridade ademais do preparatorio, e os alumnos terían que realizar un exame intermedio, de carácter xeral, e outro ao final, específico. Os licenciados poderían facer despois o *Doutoramento en Pedagogía*, que quedaba instituído por primeira vez e que era o que facultaba “para as oposicións a Cátedras universitarias da Sección de Pedagogía”. Por outra parte, a sección podía outorgar un Certificado de Estudos Pedagóxicos, que habilitaba os licenciados en Filosofía e Letras ou en Ciencias para presentarse a oposicións en Institutos ou en Cátedras de Normal que non fosen de Pedagogía, tras un ano de escolaridade como mínimo. Os dous primeiros licenciados en Pedagogía pola Universidade de Madrid foron Luis Pastor e Víctor García Hoz, que en 1940 alcanzou tamén o grao de Doutor en Pedagogía.

33 Lémbrese que, segundo o Plan Profesional de Maxisterio de 1931, era necesario ser bacharel para ingresar nas Escolas Normais.

Creáronse oito cátedras: Filosofía [da Educación], Paidoloxía, Pedagogía, Historia da Cultura, Historia da Pedagogía³⁴, Bioloxía Aplicada á Educación, Fisioloxía Humana e Hixiene Escolar e Metodoloxía de Ciencias Sociais e Económicas. No currículo do curso 1934-35, xa normalizados estes estudos, as materias que se impartiron foron as oito citadas (menos a Historia da cultura), e ademais Didáctica, Psicopatoloxía infantil e Pedagogía de anormais mentais, Organización do ensino e política pedagóxica e Prácticas de Inspección. Os primeiros catedráticos da Sección foron aqueles profesores de materias pedagóxicas que alcanzaran xa o estatus de numerarios na Escola de Estudos Superiores do Maxisisterio, e foron Domingo Barnés, Luis de Hoyos, Juan Zaragüeta e Luis de Zulueta (houbera un numerario máis, Rufino Blanco, pero xubilouse daquela). Na práctica, dado que dous deses catedráticos formaban parte da política activa, foron profesores os seguintes: a Dra. Maeztu, a Dra. Gyarre, o Dr. Zaragüeta, o Dr. Gaos e González-Pola, o Dr. Buratos, o Dr. Rodríguez Lafora, o Dr. Luzuriaga e o Dr. García Martínez.

BARCELONA

En 1933, polo artigo 29, título 7º, do Estatuto de autonomía da Universidade de Barcelona, creouse unha *Sección de Pedagogía*

en Barcelona, na “Facultade de Filosofía e Letras e Pedagogía”. Con títulos e condicións semellantes, incrementábanse os obxectivos coa preparación para “funcións técnicas de organización escolar”. O currículo era parecido, coa inclusión nesta Facultade de catro Metodoloxías específicas, a da Linguaxe, Ciencias Históricas, Naturais e Matemáticas. Os profesores foron Joaquín Xirau, Emilio Mira e López, Augusto Pi e Sunyer, J.M. Bellido, Margarita Comas, Pablo Martínez de Salinas, Miguel Santaló, Juan Roura Parella e Herminio Almendros. A diferenza estivo, para resumir e ser sinceros, en que o funcionamento real da Sección de Pedagogía de Barcelona foi moi superior ao da de Madrid, como testemuñou no seu momento algún profesor de Madrid.

Non obstante, como cando remato estas páxinas, no verán de 2004, puideron ver unhas cartas de Joaquín Xirau a M.B. Cosío publicadas por Pilar Llompart na prestixiosa revista catalana *Temps d'educació*³⁵, non podo omitir o parecer que Xirau tivo da creación daquela Sección de Pedagogía. Dun xeito moi confidencial cóntalle a Cosío, o seu mestre e amigo, que tal creación o colleu a contracorrente, e que pensa que así se pode entregar: “la formación de los maestros al cuerpo muerto y reaccionario de nuestra facultad”. ¿Que cal era a idea primeira de Xirau, xa que el era o que puxe-

34 Sobre o percorrido específico desta materia pode consultarse:

Gutiérrez Zuloaga, I. (1984): “El estudio comparativo e histórico de la Pedagogía como materia de enseñanza en España”. En *Cincuentenario de los estudios universitarios de Pedagogía. “Pasado y futuro de las Ciencias de la Educación”*. Madrid, Facultade de Filosofía e Ciencias da Educación da Universidade Complutense de Madrid, pp. 35-52.

35 Número 27, 2º semestre 2002-1º semestre de 2003, pp. 419-437 (aparecido a mediados de 2004).

ra en marcha aquel *Seminari de Pedagogía* que ía servir de base? Pois é doado sabelo porque o expresa tamén na mesma carta, do 6 de setembro de 1931:

“Al venir la República pensé en la posibilidad de convertir este núcleo ya organizado en un Instituto de Pedagogía en el cual se dieran los grados superiores del magisterio –profesor de normal, inspector, acaso director, acaso profesor de Instituto, de grupo escolar”³⁶.

A REFUNDACIÓN DA SECCIÓN

Rematada a Guerra Civil, o novo réxime político impúxolles as súas condicións a todos os españois e en todos os ámbitos da sociedade, facéndoo de modo especial no ámbito do ensino, pois atribuíu o maior peso na responsabilidade dos cambios culturais, sociais e políticos da República ao labor que fixeran os seus mestres e os seus profesores. Por iso, tanto o Goberno como as forzas vivas, convencidos de que un programa educativo neocatólico e falanxista aseguraría a vida da ditadura inaugurada, preocupáronse intensa e extensamente por construír de novo –e cunha orientación radicalmente contraria á extinguida coa República– o edificio do ensino, dende calquera doutrina pedagóxica ata calquera elemento persoal, e

nesa fronte a formación dos mestres ocupaba un lugar preferente. É polo que, en primeiro lugar e con toda urxencia, se procedeu a unha profunda depuración do profesorado das Escolas Normais³⁷, á vez que quedaba suprimido o plan vixente de 1931. Despois tocoulles a quenda aos estudos universitarios de Pedagogía, encargados de formar profesores de normais, inspectores e directores de colexios.

AS CÁTEDRAS

Estes estudos correron unha sorte parella á da Facultade que os albergara, por un lado, pero por outro diferenciouse entre os de Madrid e os de Barcelona, xa que esta última universidade non volveu contar con aqueles ata 1955³⁸, quince anos despois de rematar a guerra. Centrándonos nos de Madrid, e referíndonos soamente ás disposicións máis importantes sobre a súa Facultade de Filosofía e Letras, creo que paga a pena mencionar, en primeiro lugar, a Orde do 31 de agosto de 1939³⁹, porque no seu artigo sexto:

“se declaran nulos todos los exámenes y actos académicos realizados en las Facultades de Filosofía y Letras con posterioridad al 18 de julio de 1936, debiendo abonar nuevos derechos de inscripción para matricularse”.

36 *Ibidem*, pp. 435.

37 Todos os funcionarios anteriores ao 18 de xullo de 1936 tiveron que sufrir expediente de depuración se querían seguir nos seus postos. A súa continuidade ou a súa expulsión dependeu de tales expedientes.

38 Decreto do 16 de xuño de 1954, polo que se crea na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Barcelona a Sección de Pedagogía.

39 “Ditando normas para cursar os estudos da Facultade de Filosofía e Letras” (*Boletín Oficial do Estado* nº 256, pp. 5.111-5.112).

e noutros permítese a organización de cursos breves⁴⁰ para facilitar a exención de escolaridade para as probas intermedia ou final, establécense dous cursos de estudos comúns e tres de especialidade, e redúcense eses “*estudios específicos*” aos das Seccións de Filosofía, Letras ou Historia, quedando excluída (nin se menciona sequer) a Sección de Pedagogía.

O paso seguinte no terreo lexislativo debe ser considerado o *Decreto do 7 de xullo de 1944, sobre a Ordenación da Facultade de Filosofía e Letras*⁴¹. No seu preámbulo, despois dunha introdución histórica co obxecto de entroncar a universidade de Franco coa do Imperio Español⁴², fálase dunha estrutura en tres grandes liñas de estudo: a filosofía, a historia e a filoloxía, xustificando a importancia histórica das tres para a cultura española, e de modo independente, tras un punto e á parte, anúnciase:

“Finalmente, se crea en la Facultad una Sección de Pedagogía, necesaria para formar a la juventud española en las tareas magistrales, y suscitar a la vez rutas de orientación metodológica y didáctica, que orienten en el futuro nuestra actividad docente” ,

neste Decreto, como xa comentei hai uns cantos anos⁴³, se indican uns obxectivos moi pouco precisos e utilízase algún termo como *rutas*, evocador de cancións falanxistas, ou repítese nunha mesma liña a palabra orientación, e, o máis importante para a nosa análise, a redacción do parágrafo, utilizando o verbo “crear”, está construída de forma que todo o que a lea estará convencido de que nunca existira unha Sección de Pedagogía e entón, grazas a Franco, habería unha por fin.

O artigo segundo do capítulo primeiro dispón que “los estudios de la Facultad de Filosofía y Letras se organizan en siete Secciones”, figurando a *Pedagogía* como a sétima. E no capítulo sexto, “do período de licenciatura especializada”, desenvólvese o plan de estudos de cada especialidade ao que, no noso caso, se dedica o artigo 41º, que detalla deste modo as súas ensinanzas do período de licenciatura:

“*Terceiro curso, cuatrimestre quinto.*

Disciplina:

Filosofía da educación, tres horas semanais.

Psicoloxía xeral, tres horas semanais

Principios de metodoloxía, tres horas semanais.

Pedagogía xeral (problemática e principios xerais), tres horas semanais.

40 Cando, pola Orde do 8 de maio de 1941, se fixaron as materias de tales cursos breves, ou tamén chamados “especiais”, que esixían catro ou seis materias e un curso monográfico ou dúas tan só como solución substitutoria a toda unha carreira, tampouco aparece a Sección de Pedagogía, e si o fan, en cambio, a de Historia, Filosofía, Filoloxía Clásica, Semántica e Moderna.

41 *Boletín Oficial do Estado* nº 217, do 4 de agosto de 1944, pp. 5.912-5.926.

42 Lemos: “son, por tanto, las actuales Facultades de Filosofía y Letras la herencia más calificada de la gran Universidad española del siglo XVI.” *Ibidem*, p. 5912.

43 Ruiz Berrio, J. (1979): “Antecedentes históricos de las actuales Secciones de Pedagogía”. En A. Escolano (comp.) *Los Estudios de Ciencias de la Educación: currículo y profesiones*. Salamanca, Publicacións da Universidade de Salamanca. Instituto de Ciencias da Educación, pp. 240-241.

Cuadrimestre sexto:

Filosofía da educación, tres horas semanais

Psicoloxía xeral, tres horas semanais

Técnica da investigación pedagóxica, tres horas semanais.

Pedagogía xeral (problemática e principios xerais), tres horas semanais

Cuarto curso, cuadrimestre sétimo:

Psicoloxía do neno e do adolescente, tres horas semanais

Pedagogía experimental (individual e social), tres horas semanais

Didáctica (teoría do ensino), tres horas semanais.

Historia da pedagogía, tres horas semanais

Prácticas pedagóxicas, dúas horas semanais

Cuadrimestre oitavo:

Psicoloxía do neno e do adolescente, tres horas semanais

Pedagogía racional (individual e social), tres horas semanais

Didáctica (metodoloxía xeral), tres horas semanais

Historia da pedagogía, tres horas semanais

Prácticas pedagóxicas, dúas horas semanais

Quinto curso, cuadrimestre noveno:

Didáctica (metodoloxía especial), tres horas semanais

Organización escolar, tres horas semanais

Pedagogía diferencial, tres horas semanais

Historia da pedagogía española, tres horas semanais

Prácticas pedagóxicas, dúas horas semanais

Cuadrimestre décimo:

Pedagogía diferencial (anormais), tres horas semanais

Didáctica (ensino moral, política, relixiosa), tres horas semanais

Orientación profesional, tres horas semanais

Hixiene escolar e principios de educación física, tres horas semanais.

Prácticas de inspección, dúas horas semanais"⁴⁴.

Da súa lectura o primeiro que se advirte é que as materias con máis peso na carreira, aquelas ás que se lles dedicaban dous cuadrimestres, eran a Filosofía da Educación, a Psicoloxía Xeral, os Principios de Metodoloxía, a Pedagogía Xeral, a Psicoloxía do neno e do adolescente, a Didáctica xeral, a Historia da Pedagogía, a Pedagogía diferencial e a Didáctica especial, e as Prácticas pedagóxicas. E, en comparación coas oito cátedras que houbera en tempos da República, nótase a ausencia da historia da cultura e a da bioloxía, a nova orientación da hixiene escolar, que se escoraba dende a fisioloxía de antes á educación física de agora, así como a presenza, en 1944, da pedagogía diferencial.

O mesmo Decreto, no seu artigo 82º, sobre Organización do Profesorado na Sección de Pedagogía, establece a "Plantilla" de cátedras numerarias propias da Sección, que comprendía exactamente catro cátedras: unha de Pedagogía Xeral e Pedagogía Racional, outra de Principios de Metodoloxía e Didáctica, outra de Historia da Pedagogía e Historia da Pedagogía Española e outra de Pedagogía Experimental e Diferencial⁴⁵, sobre as que pivotaron de alí en diante, uns trinta anos aproximadamente⁴⁶, os estudos de Pedagogía na Universidade de Madrid. E para rematar de comprender

44 *Boletín Oficial do Estado*, 217 (1944), p. 5.918.

45 Que se cursará nos cuadrimestres sétimo, noveno e décimo, desempeñada por un catedrático.

46 Nos anos cincuenta engadiuse, dentro da sección, a Cátedra de Psicoloxía Xeral.

como quedou configurada a dinámica da Sección de Pedagogía, creo que é bo lembrar que, no artigo mencionado, se encargaba da disciplina de Técnica da Investigación Pedagóxica o catedrático de Pedagogía Xeral, e das Prácticas pedagóxicas e Prácticas de Inspección ós catedráticos de Pedagogía Xeral e Racional e Pedagogía Experimental e Diferencial (estas últimas, na forma que determinase o Decano). Finalmente dispúxose que as disciplinas de Filosofía da Educación, Psicoloxía xeral e Psicoloxía do neno e do adolescente se cursarían na Sección de Filosofía⁴⁷.

OS CATEDRÁTICOS

No curso 1940-1941 continuouse certa actividade docente no campo da Pedagogía na Universidade de Madrid cun profesorado completamente distinto dos titulares e encargados que impartían as clases antes do 18 de xullo de 1936, a excepción do catedrático e sacerdote D. Juan Zaragüeta⁴⁸ e da profesora encargada D^a. Carmen Gayarre, pois os anteriores pasaran por diversos avatares, sendo

común denominador a marcha ao exilio. Así, decatámonos de que Domingo Barnés, que fora excluído do seu posto xa en 1937⁴⁹, pero por non se presentar a unha reunión en Valencia convocada por unha orde na *Gaceta* do 28 de agosto de 1938, foi separado definitivamente da súa cátedra en 1939, á vez que José Gaos. Por Orde do 29 de xullo de 1939⁵⁰ (que se refería a varios catedráticos de diversas universidades españolas) apartouse tamén definitivamente da súa cátedra a Luis de Zulueta. Os tres, Barnés, Gaos e Zulueta, para esas datas estaban xa no exilio, fuxindo da represión. O curioso é que o único catedrático que quedaba da antiga Sección que non foi expulsado da universidade, Luis de Hoyos Sainz, xubilouse por idade regulamentaria no mesmo ano de 1939⁵¹. Polo que só quedaba Juan Zaragüeta en 1940. No caso dos profesores encargados, a guerra e a represión orixinaron diversas situacións humanas, que tiveron como resultado a pervivencia única na Sección da profesora Gayarre.

Ao edificio da Facultade de Filosofía e Letras tamén lle fora tan mal como á maioría dos profesores, pois formara parte da

47 Da Filosofía da Educación encargaríase o futuro catedrático de Fundamentos de Filosofía e Historia dos Sistemas filosóficos, e das psicoloxías encargaríanse, por separado, os catedráticos de Psicoloxía Experimental e Racional da Sección de Filosofía. (Artigo 77º do Decreto 04/08/44).

48 Non obstante, D. Juan Zaragüeta tivo que someterse tamén a un expediente de depuración, do que saíu ben parado, razón pola que se deu a Orde do 3 de agosto de 1940 (BOE do 18 de agosto, pp. 5.728), para que se puidese reintegrar ao servizo na facultade, e na que se di literalmente que:

“Este Ministerio ha resuelto de conformidad con la propuesta formulada por el Juez Instructor, que se reintegre a su función activa, sin imposición de sanción, al citado catedrático señor Zaragüeta Bengoechea”.

49 Rodríguez López, Carolina (2002): *La Universidad de Madrid en el primer franquismo. Ruptura y continuidad (1939-1951)*. Madrid, Dykinson.

50 BOE nº. 230, do 18 de agosto de 1939.

51 BOE nº. 227, do 15 de agosto de 1939.

liña de fronte de guerra na longa batalla de Madrid, e quedara moi destruído. Debido ao cal, cando en outubro de 1939 se empezaron a retomar actividades docentes, tiveron que facer no edificio da antiga Universidade Central, na rúa San Bernardo; e cando esas actividades se foron normalizando máis, recorreuse a locais próximos, como os da rúa Daoiz, nº 5⁵², antiga sede do Museo Pedagóxico, xa suprimido polo réxime franquista. Un ano despois, o 12 de outubro de 1943, o Xefe do Estado inaugurou as obras de reconstrución dalgúns edificios da cidade universitaria, empezando polo de Filosofía e Letras⁵³ precisamente, onde se pronunciou o discurso inaugural do curso académico 1943-1944⁵⁴.

Aínda que sen pretensións de dominar o tema, porque o baleiro documental é notable á hora de poder reunir todos os datos necesarios, si que podo aproveitar a ocasión para lembrar os nomes dalgúns profesores de Pedagogía que desempeñaron un tipo de docencia entre os anos 1939 e 1944, antes de que se volvese a crear a Sección. Seguindo a orde alfabética de apelidos, podemos mencionar os casos de:

- Francisca Bohigas Gavilanes, axudante de “Metodoloxía e Prácticas de Inspección” no curso 1940-41, e de “Fisioloxía humana” no curso 1941-42;

- Juan Bosch Marín, encargado do curso de “Fisioloxía humana e Hixiene escolar”, a partir do curso 1941-42;
- Francisco Carrillo Guerrero, axudante de “Pedagogía paidolóxica e metodolóxica” no curso 1941-42; e Axudante de “Pedagogía Superior” nos cursos 1942-43 e 1943-44;
- Alejandro Gil Fagoaga, profesor auxiliar por Orde do 6 de novembro de 1940, e auxiliar temporal de “Lóxica, Ética e Metafísica”⁵⁵ a partir do curso 1943-44;
- Víctor García Hoz, encargado de curso de “Didáctica especial”, por nomeamento do 30 de setembro de 1941; “Axudante de Excursións científicas” nos cursos 1941-42, 1942-43 e 1943-44;
- Carmen Gayarre Galleste, auxiliar, por Orde do 23 de setembro de 1941, de “Paidoloxía e Hixiene escolar”; e de “Excursións científicas” a partir de novembro de 1943;
- Lucio Gil Fagoaga, catedrático de “Psicoloxía Superior” dende o ano 1923, foi encargado da Cátedra de “Lóxica” (coa acumulación de “Estética”) no curso 1941-42⁵⁶;

52 Por Orde Ministerial de 1942, que referendaba unha acta da Xunta de Goberno da Universidade de Madrid do 22 de xaneiro de 1942.

53 Os “servizos docentes e administrativos” da dita facultade comezaran a funcionar no edificio reconstruído dende o 1 de febreiro de 1943, segundo a Orde Ministerial do 26 de xaneiro (BOE nº. 27, p. 937).

54 Para ampliar datos, véxase Rodríguez López, C., *op. cit.*, p. 233.

55 Era auxiliar do seu irmán Lucio, psicólogo, pero encargado entón desas materias.

56 Acumulóuselle psicoloxía do neno e do adolescente no curso 1946-47.

- Miguel Herrero García, encargado dun curso de “Pedagogía” por nomeamento do 30 de setembro de 1941;
- José María Palacios Martínez, Axudante de clases prácticas de “Fisioloxía humana e hixiene escolar” mediante nomeamento do 30 de setembro de 1941, desempeñándoo ata o curso 1945-46;
- Anselmo Romero Marín, Axudante de clases prácticas de “Pedagogía xeral e Pedagogía racional”, no curso 1939-40 e seguintes; Auxiliar de “Ética, Cosmoloxía, Teodicea, Socioloxía e Estética” por Orde do 11 de xuño de 1942⁵⁷;
- Juan Francisco Yela Utrilla, catedrático de “Introducción á Filosofía” en virtude de concurso de traslado dende Barcelona, por nomeamento do 11 de xuño de 1941⁵⁸.

Como se pode constatar, tratouse dunha situación de transición, pois a mestura de denominacións das materias –entre as do Plan de 1932 e as de 1944–, así como a coexistencia duns profesores que só exerceron de tales nun, dous ou todo o máis catro cursos daqueles anos, xunto a outros que posteriormente fixeron carreira nesa Facultade e nesa Sección, dedicándolles a actividade de toda a súa vida.

57 BOE nº. 175, do 24 de xuño, p. 4.555.

58 Acumularíasele filosofía da educación a partir do curso 1945-46.

59 Publicada polo CSIC en 1945, baixo o título de *Pedagogía de la lucha ascética*.

60 Para curiosos pódese indicar que o 28 de outubro de 1943 se acumulou a Cátedra de Ética, vacante, á de Lóxica, e volveuse dotar esta.

61 *Boletín Oficial do Estado* do 3 de agosto de 1943, pp. 7.576. (As letras en cursiva púxenas eu, para destacar o máis importante desta O. M.).

Entre estes últimos está o que foi primeiro catedrático da Sección na súa Segunda Era, Víctor García Hoz. E precisamente por ser o primeiro vou apuntar en síntese o proceso ata que alcanzou ese nomeamento, pois a súa historia é a memoria dos pasos iniciais da primeira Cátedra de Pedagogía na segunda metade do século XX. García Hoz alcanzara o grao de doutor no ano 1940, cunha tese sobre “O concepto de loita na ascética española e a educación da xuventude”⁵⁹, dirixida por Juan Zaragüeta, e, profesor na Facultade, como indicamos máis arriba, aspiraba a obter unha cátedra. E a ocasión presentouse o 13 de xullo de 1943 (BOE do 3 de agosto), cando se deu unha Orde Ministerial que dispoñía dúas accións ao respecto: pola primeira o Ministerio resolveu que cesase na súa condición de cátedra dotada a de Lóxica⁶⁰, da Sección de Filosofía da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid, que foi dotada por Orde do 27 de abril de 1942, e que actualmente se atopa sen titular, quedando por iso en concepto de cátedra acumulable, e pola segunda dispuxo:

“Que la dotación vacante se aplique a la cátedra de *Pedagogía Superior*, del Doctorado, la cual se restablece por esta Orden y podrá ser cursada con carácter voluntario por los alumnos de todas las Secciones de la Facultad”⁶¹.

Deste modo decatámonos do restablecemento desa *Cátedra de Pedagogía Superior*⁶² aos once anos de ser suprimida para crear a Sección de Pedagogía. E comprobamos que a súa restauración constituíu unha decisión illada, sen relación con ningún plan novo de Pedagogía, simplemente por vontade ministerial. Quince días despois xa se dispuxo que saíse a oposición, quenda libre, e que o seu desenvolvemento se rexería polo Regulamento do 25 de xuño de 1931⁶³. Neste *Boletín Oficial*, na páxina 7.972, por Orde tamén do 28 de xullo, convocábase a oposición a cátedra. Pasado o verán, é dicir, o mes de agosto, por unha Orde do 9 de setembro nomeábase o tribunal para xulgar a oposición, poñendo de presidente “a R.P. Manuel Barbado Viejo, do Consello Superior de Investigacións Científicas”, e como vogais a Pedro Font e Puig, Tomás Carreras Artau⁶⁴ e Francisco Alcayde Vilar como catedráticos de Universidade, e Manuel Mindán Manero polo CSIC. O 4 de novembro declarábanse os admitidos provisionalmente, que eran Víctor García Hoz e Anselmo Romero Marín, e o 18 de decembro a de admitidos definitivamente, que eran os mesmos. Despois de Nadal, o Tribunal convocou os aspirantes para facer a presentación o día 25 do mes de xaneiro. Por fin, o 24 de febreiro nomeouse a D. Víctor García Hoz Cate-

drático numerario de ‘Pedagogía Superior’ (doutoramento) da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid⁶⁵. No curso 1945-46 acumulouse á Cátedra de ‘Pedagogía Superior’ a disciplina de Técnicas de investigación pedagóxica e no 46-47 figuraban como acumuladas a anterior e a Pedagogía experimental e diferencial, denominación esta última que adoptou o profesor uns poucos anos despois e que se lle deu ao departamento correspondente cando xurdiron estas institucións cara ao ano 1967.

Podería seguir falando do proceso administrativo das cátedras seguintes: “Pedagogía Xeral e Pedagogía Racional” (1949), “Historia da Pedagogía e Historia da Pedagogía Española” (1953), etc., pero non se trata de centrar a historia dos estudos de pedagogía en Madrid nin tampouco de facer a de toda España, que, por suposto, supera os límites e intencións deste pequeno traballo.

DO PASADO AO FUTURO

Esta é a pequena ou grande aventura dos nosos Estudos de Pedagogía na súa xénese e na súa primeira configuración, importante, como dicía ao principio, porque a partir dela se xerou o seu desenvolvemento. Esperemos que nun futuro de cambio inmediato como é o que está a

62 Tal cátedra, como relatamos anteriormente, fora suprimida polo Decreto do 27 de xaneiro de 1932, no seu artigo 13.

63 BOE do 15 de agosto de 1943, p. 7.948.

64 Renunciou Carreras Artau e o Ministerio nomeou para substituílo a Juan Francisco Yela Utrilla.

65 BOE do 14 de marzo de 1944, p. 2.150.

vivir nestes momentos de intento de homologación co resto de Europa, os pasos se dean cara a diante e a Pedagogía non só poida seguir encargándose de alcanzar os obxectivos profesionais e científicos que xa vimos establecidos e respectados nos seus principios, senón que per-

feccione os seus métodos, os seus contidos, os seus enfoques, para axudar os homes –a cada home e a cada muller– e á sociedade, unha sociedade que por ser xa de servizos nos nosos días necesita moito máis dunha modernización e rigor científico dos Estudos de Pedagogía.



Julio RUIZ BERRIO: “Xénese dos estudos de Pedagogía universitarios en España”, *Revista Galega do Ensino*, núm. 44, novembro 2004, pp. 111-131.

Resumo: con motivo de se cumprir neste ano de 2004 o primeiro centenario da creación da Cátedra de Pedagogía Superior na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Madrid, o que supuxo a primeira institución docente universitaria en España para o ensino e o cultivo científico da pedagogía, o autor esboza o panorama histórico da xénese e primeira configuración da dita cátedra. Logo dunha recuperación dos antecedentes remotos, cuxa orixe sitúa na conxuntura intersecular dos séculos XVIII e XIX, con ensaios como o Movemento de Santo Ildefonso, o Instituto Pestalozziano e a Escola de Ensino Mutuo por un lado, ou o pensamento pedagóxico de Pablo Montesino, reconécese a Institución Libre de Ensinanza, na súa dobre presenza de experiencia educativa e movemento pedagóxico, como o antecedente inmediato, á vez que a promotora directa, da Cátedra de Pedagogía Superior. Despois pásase a analizar a primeira configuración dos estudos universitarios de pedagogía en España, destacando nesa evolución a magnífica traxectoria da Escola Superior do Maxisterio, o carácter precursor da Sección de Pedagogía na Facultade de Filosofía e Letras de Madrid, a partir de 1931, e a creación da Sección de Pedagogía na Facultade de Filosofía e Pedagogía da Universidade de Barcelona, en 1933. A última parte do artigo está dedicada ao sentido da recreación da Sección de Pedagogía, en 1944, de Madrid, así como tamén á recreación dunha cátedra de Pedagogía Superior un ano antes –por medio dunha sinxela e illada orde ministerial–, malia que once anos antes fora suprimida por unha disposición de superior rango.

Palabras clave: Estudos Pedagogía, Facultades de Educación, Historia Educación Española, Universidade de Madrid, Universidade de Barcelona, Institución Libre de Ensinanza.

Resumen: con motivo de cumplirse en este año de 2004 el Primer Centenario de la creación de la Cátedra de “*Pedagogía Superior*” en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Madrid, lo que supuso la primera institución docente universitaria en España para la enseñanza y el cultivo científico de la Pedagogía, el autor esboza el panorama histórico de la génesis y primera configuración de dicha Cátedra. Tras una recuperación de los antecedentes remotos, cuyo origen sitúa en la coyuntura intersecular entre los siglos XVIII y XIX, con ensayos como el Movimiento de San Ildefonso, el instituto pestalozziano y la escuela de Enseñanza Mutua por un lado, o el pensamiento pedagógico de Pablo Montesino, se reconoce a la Institución Libre de Enseñanza, en su doble presencia de experiencia educativa y movimiento pedagógico, como el antecedente inmediato, a la vez que la promotora directa, de la Cátedra de *Pedagogía Superior*.

Después se pasa a analizar la primera configuración de los estudios universitarios de Pedagogía en España, destacando en esa evolución la magnífica trayectoria de la Escuela Superior del Magisterio, el carácter precursor de la Sección de Pedagogía en la Facultad de Filosofía y Letras de Madrid a partir de 1931 y la creación de la Sección de Pedagogía en la Facultad de Filosofía i Pedagogía de la Universidad de Barcelona en 1933. La última parte del artículo está dedicada al sentido de la recreación de la Sección de Pedagogía en 1944 de Madrid, así como a la también recreación de una cátedra de “Pedagogía Superior” un año antes - por medio de una sencilla y aislada orden ministerial-, pese a que once años antes había sido suprimida por una disposición de superior rango.

Palabras clave: Estudios Pedagogía, Facultades de Educación, Historia Educación española, Universidad de Madrid, Universidad de Barcelona, Institución Libre de Enseñanza.

Abstract: at the First Centenary of the *Pedagogía Superior*’ Chair in the Philosophy and Letters Faculty of the Madrid University, that was the first university educational institution in Spain for the research and teaching of Pedagogy, the author outlines the historical outlook of the genesis and first configuration of that Chaire. After a recuperation of the far precedings, whose origins places at the *fin de siècle* between the XVIII and XIXth century , with essays as the Mouvement of San Ildefonso, the pestalozzian institute and the School of Monitorial Teaching on the one hand, and on the other the pedagogical thought of Pablo Montesino, the Institución Libre de Esneñanza is recognized -in your double activity of educational experience and pedagogical movement- as the immediately preceding of the *Pedagogía Superior*’ Chaire, as well as directly instigator of them. After that is analysed the first configuration of the university studies as Pedagogy in Spain, emphasizing in this evolution the magnificent trajectory of the Escuela Superior del Magisterio, the predecessor condition of the Sección de Pedagogía in the Philosophy and Letters’ Faculty of Madrid after 1931, and the foundation of the Secición de Pedagogía en the Pedagogy and Philosophy’ Faculty of the Barcelona Unviersity at 1933. The last part of the article is focused in the refoundation of Sección de Pedagogía of Madrid in 1944, as well as the refoundation of the Pedagogía Superior’ cátedra one year previous, by an isolated and simple ministerial order - in spite of eleventh years before a disposition of upper rank abolish them-.

Key words: Pedagogical studies, Faculty of Education, History of Education in Spain, Madrid University, Barcelona University, Free Institution of Teaching.

– Data de recepción da versión definitiva deste artigo: 2-09-2004.

